

MÜLLER ROLF

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Aetas 40. évf. 2025. 2. szám, 95–111.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.2.95-111

www.aetas.hu

A harc folytatódott más eszközökkel

*Közelítések a politikai rendőrség és az erőszak kapcsolatához (1945–1953)**

ABSTRACT. *The Fight Has Continued With Other Means: Approaches to the Relationship Between the Hungarian Political Police and Violence (1945–1953).* The paper deals with the issue of violence by the Hungarian political police, which was organised after the withdrawal of the front. To this end, the ego documents of certain leaders of the political police are examined, in which they told their own stories along the continuum of struggle. Some of them gave accounts of direct violence they suffered or used, which may have significantly influenced their current role. Ideological and socialisation factors may also have been at play. At the same time, the chaotic and brutalised world of the post-war period, as well as the politicized, traumatised personal space, are possible frames of interpretation. Finally, the institutional development of the political police and the changes in the image of the enemy are not negligible aspects either.

Keywords: 1945, violence, political police, remembrance, trauma

1945, az esztendő, amelyet John Lukacs – a német emberek akkori szavajárása után – „nulla évként” (*Jahr Null*) ír le, a nagy háborúk korszakának és az európai államrendszernek a végét s azzal együtt az egységes Németország nagyhatalmi „halálát” hozta el. De hogy mégsem maradt űr e küzdőtéren, az – a tengerentúlon élő és alkotó magyar professzor szerint – annak volt köszönhető, hogy a „nulla év” nemcsak végpontja volt szinte minden akkor ismert folyamatosságnak, hanem egyben valaminek a kezdete is, mégpedig az európai kontinensen kívüli két ország, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió határozott jelenlétének, hosszú távú befolyásának, egyben nyitánya az atomkorszaknak, amelyet a szellemi haladás helyébe lépő elhúzódnó stagnálásért tesz felelőssé.¹ Ugyanakkor a (világ)politikai dimenzió mellett előtérbe kerül újabban a hétköznapiak, a megélt történelem perspektívája, amelyen keresztül újraértelmeződik 1945 mint korszakhatár, a korábbiakról továbbélő gyakorlatok, valamint az „új világgal” beköszönt tapasztalatok együttes szem előtt tartásával. E kutatások hangsúlyozzák a második világháború elhúzódnó hatásainak figyelembevételét, és megkövetelik, hogy a vizsgálatok ne csak szigorúan az 1945-ös évre, hanem annak előzményeire és lassan kibomló következményeire is fókuszáljanak. Mindeközben pedig megkerülhetetlenné válik számukra az erőszak problémaköre.

* A tanulmány elkészítését az NKFIH K 138048 sz. pályázatának támogatása tette lehetővé.

¹ Lukacs: 1945: *nulla év*, 172–194., 197. Németországnak a nyugati zónájában a második világháborút közvetlenül követő időszakot „*Stunde Null*”-nak, azaz „nulla órának” is nevezték. A téma terjedelmes szakirodalmából lásd: Habe: *Im Jahre Null*, i. m.; Gerhardt: *Soziologie der Stunde Null*, i. m.

A rendszerváltás után az egyik első ilyen hazai vállalkozás Szakács Sándor és Zinner Tibor 1997-es közös munkája volt, amely már címadásával (*A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*) új nézőpontot ígért a koalíciós évek kutatásában, és kiemelten kezelte a front elvonulását követően újjá-, illetve megalakuló erőszakszervezeteket, köztük a politikai rendőrséget, valamint az internálás intézményét. Miközben rámutatott ezeknek a „folyó háborúban” hatalomtechnikai szempontból meghatározó szerepére (a kommunisták ellenfeleinek likvidálása), sorba vette az erőszak társadalmi megtapasztalásában szintén mérvadó, többnyire „engedett, ösztönzött vagy szervezett” tömeges gyilkosságokat, népítéleteket, pogromokat.² Az újabb keletű művek közül említhető L. Balogh Béni 2015-ben megjelent forráskiadványa, amely az egész országra kiterjedő levéltári dokumentumgyűjtésre támaszkodott, ezzel pedig átfogóbb képet adott a szovjet megszállás kezdeti éveiről, benne az atrocitásokkal, deportálásokkal, rekvirálásokkal.³ A „folytonosság és változás” problematikája köré szerveződött a Bódy Zsombor és Horváth Sándor által szerkesztett, szintén 2015-ben napvilágot látott tanulmánykötet, benne az 1944–1945-ös erőszak különböző formáinak, az ahhoz való viszonyinak, a szenvedéstörténeteknek izgalmas vizsgálataival.⁴ Két évvel később jelent meg Csikós Gábor, Kiss Réka és Ö. Kovács József szerkesztésében a *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* című kiadvány, amelynek történész, szociológus, néprajzos, levéltáros szerzői a szóban forgó téridő forrásbázisának kibővítésével, vagyis a kommunista pártiratok hegemoniája helyett retrospektív egodokumentumok (naplók, interjúk) és lokális (egyházi, közigazgatási) iratok alapján, alulnézeti látásmóddal közelítettek 1945 vidéki erőszak történetéhez.⁵ A *Remény és realitás. Magyarország 1945* című 2017-es konferenciakötetben (Szerkesztette: Horváth Zsolt, Kiss Réka) ugyancsak többen foglalkoztak a háborút követő traumatikus eseményekkel, nemcsak a trianoni Magyarország, hanem a határokon túli magyarok területek viszonylatában is.⁶ A sor pedig tovább folytatható az egyes vármegyékre (Csongrád, Zala) fókuszáló részletesebb, mélyebb feltárásokkal.⁷

Tanulmányom másik szervezője a front elvonulása után szerveződő magyar politikai rendőrség erőszakosságának kérdésköre. A 20. századi diktatúrák természetrajzának egyik alapvetése az, hogy a félelem és a rettegés leginkább a titkosrendőrségen keresztül vált a mindennapok részévé.⁸ Mindez pedig abból eredt, hogy e szervezet képes volt a terror mint program megvalósításához szükséges eszközök, módszerek, vagyis a különböző erőszak típusok majdnem mindegyikét hatékonyan alkalmazni. Ilyen értelemben összefüggésbe hozható a személyes (közvetlen) erőszakkal, azaz a test és a lélek megnyomorításával, az arra ösztönzőleg ható strukturális, intézményes, illetve a demonstratív vagy rejtett formákkal, továbbá a nyelvi és/vagy vizuális térben ható, ezáltal pedig a gondolkodáson nyomot hagyó jelenségekkel.⁹ Jelen írásomban e szerteágazó fogalmi mező – ha nem is minden, de – több ele-

² Szakács–Zinner: *A háború „megváltozott természete”,* 75–144., 214–445.

³ L. Balogh (szerk.): *„Törvényes” megszállás,* i. m.

⁴ Bódy–Horváth (szerk.): *1945 és a háború,* i. m.

⁵ Csikós–Kiss–Ö. Kovács (szerk.): *Váltóállítás,* i. m.

⁶ Horváth–Kiss (szerk.): *Remény és realitás,* i. m. (különösen a Megszállt ország és A határokon túl című fejezetek: Uo. 193–401.)

⁷ Gulyás–Vincze: *„Minden felszerelés orosz tulajdon”,* i. m.; Káli: *Zala megye szovjetizálása,* i. m.

⁸ A totalitárius elméletekben az egyik meghatározó rendszerkritérium a terrorisztikus rendőrségi ellenőrzés. Áttekintő jelleggel: Rainer: *Felügyelet és mozgáster,* i. m.

⁹ Az erőszak típusokról: Ö. Kovács: *Az erőszak történelmi tapasztalatai,* i. m.; Gyáni: *A látható és láthatatlan erőszak,* i. m.; Tomka: *Erőszak a történelemben,* i. m.

mével foglalkozom. Vizsgálatom középpontjában az 1945-ben a politikai rendészet soraiba lépők önképe és az erőszakhoz való viszonya áll. Arra keresem a választ, hogy miféleképpen értelmezték saját, új helyzetüket az erőszakalkalmazás szempontjából. Továbbá ezzel szoros összefüggésben foglalkozom két további kérdéskörrel: a múltból magukkal hozott erőszak-elméleti, -szervezeti, -tapasztalati tényezőkkel, illetve jelenük erőszakos közegével. Végül pedig kitekintek a „jövőre”, az államvédelmi erőszak kiterjedésének problematikájára.¹⁰

Harcos identitás

Első kérdésfelvetésem tehát az, hogy vajon miként konstruálták meg a szóban forgó időszakot a „pionírok” visszaemlékezéseikben (énszövegeikben). A szervezet létrehozásában kulcsszerepet játszó, majd annak 1953-ig vezetői posztját betöltő Péter Gábor pár hónappal politikai rendészetének megalakulása után, 1945 áprilisában így tájékoztatta Rákosi Mátyást, a kommunisták első emberét: „1945. január 17-én kaptam a feladatot: szervezzem meg a politikai rendőrséget. Talán nem egészen véletlen, hogy éppen ezzel a munkával bíztak meg. Éveken keresztül harcoltam eddig is – illegálisan is – a reakció, a fasizmus ellen egy szabad, független demokratikus Magyarországért.”¹¹ A titkos nyomozó szervezet első embere tehát nemcsak a sokéves antifasiszta munka beérett gyümölcsének tekintette pozícióját, de kontinuitást is teremtett a múltbeli küzdelem és a jelen, valamint értelemszerűen a jövő harcai között. Ugyanígy járt el évtizedekkel később Fehér Lajos is, aki 1945-ben Péter Gábor helyettese lett. Ő szintén az illegális mozgalomból érkezett, ott ismerte meg Pétert, s részben annak közvetítésével kapcsolódott be a háborús évek alatt a fegyveres ellenállásba. Az 1970-es évek végén, nyugdíjas napjaiban vaskos kötetben gyűjtötte egybe emlékeit. Történetének záróképsora az, ahogy a főváros ostroma után csatlakozik a Tisza Kálmán téri partházban gyülekező elvtársaihoz, majd a politikai rendőrséghez, amit művének utolsó mondataiban ekként összegzett: „Valóban új munkaterületünkön ott folytattuk, ahol abbahagytuk – más eszközökkel. A fasizmus ellen harcoltunk ezúttal is, de most már a fasizmus maradványainak felszámolásáért – a demokratikus rend alapjainak megvetése megszilárdítása érdekében!”¹² (Kiemelés az eredetiben – M. R.) Azaz a szervezés alatt álló politikai nyomozó szerv vezetőhelyettese a világháború viharainak elmúltával sem engedte ki kezéből a „fegyvert”. Számára

¹⁰ A különböző erőszakformák államvédelmi alkalmazására vonatkozó kutatásaimat először a 2012-ben megjelent tudományos ismeretterjesztő könyvemben foglaltam össze (Müller: *Politikai rendőrség*, i. m.), amelyben a szervezeti struktúra, a vezetői pályaképek és az állomány jellemzői mellett hangsúlyosan szerepeltek az erőszak rejtett típusai: a felügyelet fogalomkörében tartozó lehallgatás és megfigyelés is. Majd 2014–2018 között készített tanulmányaimban az erőszak demonstratív formáit, illetve a fizikai kényszeralkalmazás széleskörűen elterjedt gyakorlatát vizsgáltam – utóbbi a kihallgatásban (beismertetés, koncepcióigazolás), a büntetés végrehajtásban (fegyvelmezés) és a karhatalmi akciókban (falusi lakosság megfélemlítése) érhető tetten Müller: *Ünnepel az ÁVH*, i. m.; Müller: *Az államvédelem testközelben*, i. m.; Müller: *Erőszakszámadás*, i. m.; Müller: *Kulákverők*, i. m.) Az egyén és erőszak kapcsolatának problematikája foglalkoztatott a 2017-ben megjelent biográfiámban, különös tekintettel a politikai rendőrség hírhedt vezetőjét ért korai hatásokra, a fizikai fájdalomokozásban és a pszichikai kényszerhelyzetekben játszott szerepére (Müller: *Az erőszak neve: Péter Gábor*, i. m.), majd ezt követően a fogságban keletkezett vallomásainak, feljegyzéseinek elemzése során (Müller: *Az ember, aki egyébként ott sem volt*, i. m.; Müller: *Hosszú út Pócspetribé*, i. m.; Müller: *Péter és a Farkas*, i. m.). Az államvédelmi szervek terjeszkedésével és az erőszakterekkel kapcsolatos újabb kutatási eredményeket lásd: Müller: *Az erőszak térfoglalása*, i. m.

¹¹ Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Közzölte: Krahulcsán–Müller (szerk.): *Dokumentumok*, 109–116., lásd 109.

¹² Fehér: *Így történt*, 550.

az ellenség ugyanaz maradt, csak éppen másféle harcmodort kívánt meg tőle az átalakulásban lévő hatalmi hierarchia, az abban elfoglalt új pozíciója.

Érdemes ilyen szemmel olvasni Tömpe Andrásnak 1969-ben a Párttörténeti Intézet kérésére lejegyzett sorait: „1945. január elején kerültem Debrecenbe, miután Salgótarján környéke, ahol a Nógrádi [Sándor vezette] partizánegység politikai biztosaként működtem, felszabadult. Debrecenben, a Magyar Kommunista Párt [MKP] akkori országos központjában Gerő Ernő, aki a központot vezette, rövidesen közölte velem, hogy a párt a felszabadult Magyarország politikai rendőrségének megszervezésével bíz meg és annak élére állít. [...] Dr. Zöld Sándorral [belügyi politikai államtitkárral] megbeszéltük, hogy a Szovjetunióból visszatért partizánokból, antifasiszta iskolát végzetekből, politikailag megbízható szökött katonákból és munkaszolgálatosokból, valamint Debrecenbe került használható elemekből (lehetőleg pestiekből) szervezünk egy csoportot, felszereljük, ezzel Pestre vonulok, ahol a párt és a szovjet katonai parancsnokság segítségével felállítom a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályát. Egy hét sem telt el, és kiválasztottam több mint száz, nagyjából fiatal embert, megvolt a felszerelés, fegyvereket beleértve, néhány napra való élelmiszer, pénz, tehergépkocsik, és már indultunk is. [...] Budapestre zárt egységként érkezünk, és a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) téri partház¹³ előtt felsorakozott az akkor még csak félig felszabadult fővárosban a Magyar Köztársaság első fegyveres ereje.”¹⁴ A cívisvárosban gyülekező kommunis-ták kiszemeltje tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhatalmazásával zsebében és főként friss partizán tapasztalatokkal látott neki feladatának. Így függetlenül attól, hogy megbízása egy nyomozószerv létrehozására vonatkozott, ő azt ezekben a sűrű napokban félkatonai alakulatként értelmezte, amelynek személyi állománya alapvetően karhatalmi szolgálatra hivatott. (Tömpe színrelépésével persze egyből konkurenciát teremtett a fővárosban addigra már munkába állt párttársának, Péternek, épp ezért nemsokára olyan döntés született, hogy az előbbi a vidéki, az utóbbi pedig a budapesti politikai rendészetért feleljen.)¹⁵

A politikai rendőrség „csúcsetezőihez” hasonlóan találhatunk más emlékezőket is a szervezet soraiból, akik a harc folyamatosságára építettek személyes históriájuk megalkotásakor. Példának okáért így járt el az államvédelemnél komoly karriert befutott Jamrich Mihály: „1944. december 5-én egy akció folyamán megsebesültem, majd a partizáncsoport tagjai loptak ki a Rókus Kórházból, s az egyik elvtárs lakására vittek. A partizán csoporttal a kapcsolatom egészen a felszabadulás előtti napokig megvolt. 1945. január 16-án felszabadultunk, még ugyanazon napon fogságba kerültem, két és fél nap fogság után Rákosszentmihályról megszöktem. 1945. január 18-án az V. kerületben az MKP legális szervezetének megszervezésében részt vettem. A ker. [kerületi] MKP vezetőségbe beválasztottak, és mint üzemszervező működtem. 1945. február 5-én Fehér Lajos elvtárs és a pártszervezet javaslatára kerültem az akkori Politikai Rendészeti Osztályra, és azóta megszakítás nélkül dolgoztam az ÁVH-nál [Államvédelmi Hatóságnál], vagyis a Belügyminisztérium szerveinél” – olvasható az ezredes 1960-as önéletrajzában.¹⁶

Szintén ennek a „megszakítás nélküli” erőszakosságnak és konfrontációvállalásnak lehetünk tanúi a Belső Karhatalom (BKH) későbbi parancsnokának, Kajli Józsefnek a vallomá-

¹³ A közterület 2011. óta a II. János Pál pápa tér nevet viseli, az említett 27. számú épület 1945 előtt a Volksbund VIII. kerületi szervezetének székháza is volt, majd a háború után a szomszédos 26. számú házzal összenyitva a kommunista párt budapesti bizottsága és ifjúsági szervezetei használták.

¹⁴ PSZL 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.

¹⁵ Kettőjük rivalizálásáról bővebben: Bacsoni: *Pár(t)viadal*, i. m.; Müller: *Politikai rendőrség*, 88–92.; Müller: *Az erőszak neve*, 105–109.

¹⁶ ÁBTLL 2.8.2.1. 119. Jamrich Mihály önéletrajza, 1960. július 25.

sában: „Az a rész [Monoron], ahol én laktam, november 11-én éjszaka szabadult fel. Én mint kommunista nyomban jelentkeztem a szovjet katonaságnál. Egy szovjet ezredes segítségével megszerveztük a pártszervezetet, s én a járási polgárőrség parancsnoka, adminisztratív vezető és járási titkár lettem. Hamarosan letartóztattuk különböző deklasztált elemeket, akiket meg is vertünk. Később emiatt váltottak le titkári beosztásomból. Támogattuk a szovjet csapatokat a rend fenntartásában, az élet megindításában. Küldöttet küldtünk Debrecenbe, majd Szegedre, hogy felvegyük a pártközponttal a kapcsolatot. Utána a kapott direktívák alapján szerveztük meg a Nemzeti Bizottságot, és végeztük más vonalakon a munkát. Március végéig voltam járási titkár. Akkor még folyt a háború, elképzelhető, milyen nehéz volt a helyzetem. Azt nyugodtan állíthatom, hogy a munkások szerettek, a közép és felsőbb jobboldali rétegek között azonban természetesen sokan haragudtak rám.” Az emlékező a helyi rendfenntartó- és pártmunkát követően Péter Gábor politikai rendszetére került, ahol első megbízatásai a háborús bűnösökkel kapcsolatos nyomozásokra vonatkoztak. Kajli saját bevallása szerint a letartóztatottakkal szemben már ekkor erőszakhoz folyamadt, majd 1949-től a legbrutálisabb kínzásokban vett részt.¹⁷

Ezek és a hasonló életút-szövegek a korabeli ideológiai diskurzushoz, az aktuális politikai nyelv szabályrendszeréhez (metaigazságaihoz) vagy éppen – mint az utóbbi esetében – a kihallgatott kiszolgáltatott helyzetéhez igazodtak, azonban most nem az egyes részletek valószínűsége fontos számunkra, hanem az, ahogy az elbeszélők/szereplők életük egy bizonyos pontjáról visszatekintve mily módon alkották meg a történelem „középpontjába” került én-jüket, múltbeli saját magukat.¹⁸ S e tekintetben megállapíthatjuk, hogy identitásuk legfőbb hordozója itt a cselekvő, a harcok szerep minden körülmények közötti felvállalása és persze utólagos igazolása.

Ezzel összefüggésben talán az sem véletlen, hogy többen az ellenállás, a fegyveres harc veteránjai közül az új érában is a korábban felvett mozgalmi nevüket tartották meg: Péter Gábor eredetileg Eisenberger Benjámint volt, Fehér Lajos eleinte a politikai rendőrségen korábbi álnevét, a Kovács Gyulát használta, de akár utalhatunk a szerepfelfogását tekintve hozzájuk közel álló Csermaneknek született Kádár Jánosra, Budapest 1945 utáni első főkapitány-helyettesére,¹⁹ ezzel is jelezve, hogy a küzdelem számukra nem ért véget, továbbra is harcosként tekintenek önmagukra.²⁰

Erőszakos múlt

Feltehetjük tehát a kérdést, hogy vajon mit is hozhattak magukkal 1945 előtről a harcosok? Ezen belül is lássuk először, hogy *milyen erőszakelméleti alapokkal* rendelkeztek. „...az erőszak [...] Marx szavai szerint minden régi társadalomnak a bábája, amely egy új társadalommal terhes, [...] az erőszak az az eszköz, amelynek segítségével a társadalmi haladás utat

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. Kajli József vallomása, 1956. október 8.

¹⁸ Lásd erről: K. Horváth: *„Emlékező” én-történelmek*, i. m.

¹⁹ Huszár Tibor szerint Kádár azért is azonosulhatott érzelmileg főkapitány-helyettesi tiszttel, mert 1945 tavaszán a szerveződő rendőrség lehetett a háborús bűnösök, nyilasok felkutatásának és nem mellékesen a hatalomért folytatott harcnak a leghatékonyabb eszköze. Huszár: *Kádár János*, 80.

²⁰ Péter Gábor hivatalosan 1945. március 18-án kérvényezte a belügyminiszternél nevének megváltoztatását. Három nap múlva, 21-én rendelte el a tárca illetékese a név anyakönyvi bejegyzését. Az iratokat lásd: Budapest Főváros Kormányhivatala Állampolgársági és Anyakönyvi Főosztály Névváltoztatási és Anyakönyvi Osztály. 3038/1945. Eisenberger Béni névváltoztatási ügye, 1945. március 18., 21. Fehér Lajos névhasználatáról: Papp: *Fehér Lajos*, 91. Kádár esetében az illegálitásban használt név felvételéről: Gough: *Kádár János*, 56.

tört magának és megmerevült, elhalt politikai formákat összezúz [...]” – írta Engels az *Anti-Dühringben*.²¹ A német társadalomtudós az idézett szövegben Marxra hivatkozott, egészen pontosan *A tőke* egyik kulcsmondatát emelte be gondolatmenetébe, és hangsúlyozta az erőszak szerepét a tőkés társadalom felszámolásában.²² Engels írása, amely 1921-ben a *Nép-szava* kiadványaként jelent meg hazánkban, több magyar kommunista számára életének egy korai (ébredési) szakaszában szinte „kötelező” olvasmány volt. Ami persze nem jelentette azt, hogy könnyen is befogadható: „...én azt hittem, ha én azt elolvasom, mindent fogok tudni. [...] és miközben feküdtem az ágyban, az Anti-Dühringet lapjára szedtem, hogy ne terheljen meg, mert vastag volt. Laponként olvastam. És míg olvastam, arra gondoltam, hát nem érted, amikor Engels ezt írta, hát a munkásoknak is írta, velük foglalkozott, hát miért nem úgy írta meg, hogy én is megértsem. [...] és meg kell mondanom, a matematikai tételeket sose értettem meg, mert azt a három és fél elemiben nem tanultam. [...] Na most, az Anti-Dühringhez többször hozzáfogtam, de hogy megértettem volna, ma se mondhatom” – idézte fel kínlóadásait a szöveggel Péter Gábor.²³ Ugyanakkor a mű a valóban embert próbáló politikai gazdaságtanon belül igen részletesen (több alfejezeten keresztül) foglalkozott az úgynevezett erőszak-elmélettel, és a nehézségek ellenére az erőszak szükségszerűségéről egyértelműen meggyőzhette olvasóit.

A főnökénél jóval iskolázottabb Fehér Lajos ideológiai önképzése során szélesebb marxista irodalomra támaszkodott. Emlékiratában olyan műveket említett, mint Lenin: *Állam és forradalom*, szintén tőle *A szovjethatalom legközlebbi feladatai* és a Kun Béla bevezetőjével ellátott *A harc útja. Levél a taktikáról*, továbbá Dimitrovnak a Komintern VII. kongresszusán elmondott beszéde a népfrontpolitikáról, illetve Sztálin 1924-ben a Szverdlov-egyetemen elhangzott *A leninizmus alapjai* című előadása, amihez az 1930-as évek végén jutott hozzá magyar nyelven.²⁴ Az olvasmánylistából elég most az első alaplumú azon sorait citálnunk, miszerint: „Annak szükségessége, hogy a tömegeket rendszeresen neveljük az erőszakos forradalom [...] szellemében, Marx és Engels egész tanításának alapjaiból folyik. [...] A burzsoá államot a proletárállam nem válthatja fel erőszakos forradalom nélkül”.²⁵ (Kiemelés az eredetiben – M. R.) A „legnagyobb” tanítványtól pedig ragadjuk ki a munkásság előtt álló fő feladatok egyikét: „...fől kell fegyverezni a forradalmat, meg kell szervezni a forradalom hadseregét a külső ellenség, az imperializmus elleni harcra. [...] Más szavakkal a proletariátus erőszakos forradalmáról szóló törvény, a törvény, mely a burzsoá államgépezet összetörését e forradalom előzetes feltételének mondja, a forradalmi mozgalom elkerülhetet-

²¹ Engels: *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt*, 265–266.

²² Vö. Marx: *A tőke*, 695.

²³ Gyarmati (szer.): *Galgóczi Erzsébet interjúja*, 226. Péter olvasmányélményeiről: Müller: *Az erőszak neve*, 35–36. Hasonlóan meggyűlt a baja a szöveggel Kádár Jánosnak. Lásd: Huszár: *Kádár János*, 26.; Gough: *Kádár János*, 27. Demény Pál Horthy-kori börtönéveinek egyik legboldogabb pillanataként említette, amikor 1923-ban Sopronkőhidán a rabkönyvtárban felfedezett fél tucat hamis címlappal lelezett könyvet, köztük Engels *Anti-Dühringjét*, de még a baloldali társadalomelméletben járatos mozgalmár is őszintén „megvallja”, hogy nem ez, illetve a marxizmus egyéb fellelt klasszikusai kerültek olvasmánylistájának élére. Lásd: Kiss (szerk.): *„A párt foglya voltam”*, 27. Nem így három évtizeddel később Marosán György! Az 1950-ben bebörtönzött politikus elmondása szerint rabságának éveiben Lenin Empirikriticismusa mellett Engels szóban forgó művéből merítette a hitet, amely megvédelmezte az elembertelenedéstől, és ezután minden más társadalomtudományi mű mércéjének is ezeket tartotta. Lásd: Marosán: *Nincs visszaút*, 161.

²⁴ Fehér: *Így történt*, 92–93. Fehér fiatalkori olvasmányairól: Papp: *Fehér Lajos*, 48–49.

²⁵ Lenin: *Állam és forradalom*, 32.

len törvénye a világ imperialista országaiban.”²⁶ Fehér ezzel a tudattal és hittel (is) folytatta harcait a Horthy-korszakban, majd érkezett meg 1945-ben a politikai rendőrségre, amelyre mint a pártja kezébe került új harci eszközre tekintett.

De ugyanezt a háttérrel nyújthatta a szervezeten belül egy szélesebb, ideológiailag kevésbé képzett körnek Engels és Marx közös vállalkozása, a jóval ismertebb és már csak rövidebb terjedelme miatt is emészthetőbb *A Kommunista Párt kiáltványa*. Annak ugyanis nemcsak felütése csenghetett sokáig a fülekben (azzal a bizonyos kísértettel), hanem utolsó bekezdése is, amely az erőszak nyílt vállalására ösztönözte a proletariátust: „A kommunisták nem titkolják nézeteiket és szándékaikat. Nyíltan kijelentik, hogy céljaik csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakos megdöntésével érhetők el.”²⁷

1945-ben a politikai rendőrség soraiba az illegitimitásból, az ellenállásból érkezők hozománynak tekinthető a *szervezeti szocializáció*, a fegyvermezetséggnek az a formája, amelyet kommunistaként sajátítottak el. A hazai mozgalom piramisának csúcsán a Központi Bizottság állt, alatta a Titkárság, majd a területileg-kerületileg egymás mellé-alá rendelt pártbizottságok, végül a legalsó szinten a 3–5 fős sejtek (legális szervezetekben frakciók), amelyek egymással nem érintkeztek, velük egy-egy összekötő tartotta a felső kapcsolatot. Amennyiben viszont ez utóbbi személy lebukott, a sejt „leszakadt”, ami – mivel a Horthy-kori politikai rendőrség igen jó hatékonysággal emelte ki az illegitimitásból a párt tagjait – nem ment ritkaságszámba.²⁸ A konspirációs kényszerre alapozott működés és a centralizáció együttesen a mozgalom sebezhetőségét és szervezeti rugalmatlanságát eredményezte. Ugyanakkor a hierarchia és a szigorú pártfegyelem, azaz a mindenkor pártelit és a felső kapcsolat felől érkező parancsok zokszó nélküli, következetes végrehajtása hatott szerepfelfogásukra, amelynek lényege volt, hogy minden pillanatban egy működő struktúra részeként értelmezték helyzetüket. A mozgalom a benne résztvevőknek létező intézményi keretet, metaforikus értelemben vett hálózatot, sőt némelyeknél – mint a félárva Péter esetében is – „családot” biztosított.²⁹

E tekintetben korántsem elhanyagolható, hogy az életüket meghatározó párt egy küldetés tudattal rendelkező, fegyveres összecsapásra kész „élcsapatként” határozta meg önmagát. Péter és a későbbi belügyminisztere, Kádár János részvételével 1943-ban megalakított Békepárt, amely a Komintern feloszlására reagálva egyfajta népfrontos antifasiszta nyitás reményében szabadult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja elnevezéstől – bár ez a tagság körében nem kevés zavart okozhatott –, röpiratában egyértelműen kiadta a jelszót: „Harcoljatok a Hitler-fasizmus ellen mindenhol és minden eszközzel.”³⁰

Közelíthetünk a múlthoz a közvetlen erőszak egyéni tapasztalatai felől. Az 1945 utáni erőszakalkalmazók egy része előzőleg maga is különböző fizikai kényszerintézkedések megtapasztalója vagy egyenesen annak áldozata volt. Péter Gábor így nyilatkozott a vele szemben történt brutális bánásmódról, amelyet 1931-ben egy balul sikerült szóróanyag-ragasztást

²⁶ Sztálin: *A leninizmus alapjai*, 39., 46.

²⁷ Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*, 89.

²⁸ MNL OL K-149. 651. f. 13. cs. 1. köt. A Magyar Királyi Állami Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának 907/1927. sz. referátuma, 1927. szeptember, 93–105.; Uo. 4. cs. A Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának 661/1935. sz. referátuma, 1935. április 23., 48.; Borsányi–Kende: *Magyarországi munkásmozgalom*, 119–124.; Szabó: *A magyar kommunista párt*, 150–152.

²⁹ Péter Gábornak a baloldali mozgalomhoz való csatlakozásáról: Gyarmati: *Péter Gábor fiatalága*, 41–42.; Müller: *Az erőszak neve*, 38–40.

³⁰ A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának röpirata a Békepárt megalakításáról, 1943. Idézi: Huszár: *Kádár János*, 57.

követően a VII. kerületi őrszobán kellett elszenvednie: „Hát aztán jön az egyik [rendőr], jól megruház, jön a másik, nem hagy bennünket aludni [...] a lényeg az volt, hogy hoz egy tálban só volt és kenyér [sic!], belemártotta és betömte a számát. Itt van. Nagyon szomjas voltam tőle, és akkor azt mondtam, akkor adjon egy kis vizet is. Hoz vizet, mikor iszom belőle egy kicsit, azt mondta, nem az egészet. Erre rám öntötte. Odaállít a tükör elé, hogy nézzem meg, hogy nézek ki.”³¹ Közel tíz évvel később viszont már nem úszta meg „ennyivel”: „... 1940-ben Alagon a csendőrök leszíjaztak három helyen egy padra, és hatan gumibottal a heréimet, talpamat úgy verték...” – emlékezett vissza a 1970-es évek végén.³² Az nemcsak a lebukott kommunisták memoárjaira, de az újabb szakirodalomra hagyatkozva is kijelenthető, hogy a Horthy-korszak politikai nyomozásokban érintett erőszakszervezetei nem bántak kesztyűs kézzel a hálójukba akadt kommunistákkal. S bár az megkülönböztette őket az 1945 utániaktól, hogy a kényszerítő eszközökhöz alapvetően a „valóság” (az elkövetett vagy éppenséggel el nem követett cselekmények) megismerése, nem pedig egy kreált „igazság” (valótlan koncepciók) beismertetése céljából nyúltak,³³ az erőszakot elszenvedők oldaláról ez akkoriban bizonyára teljesen indifferens volt, viszont sérelmeik élményanyaga a háború utáni szerepköreik betöltése közben is bennük munkálhatott.

Szintén intenzív tapasztalatokat szereztek az erőszakról a frontharcosok, az ellenállók, valamint a munkaszolgálat vagy a táborok túlélői. Sőt az utóbbiakat (a vészkorszak áldozatait) kivéve ők nemcsak bőrükön érezték meg, de különböző mértékben maguk is éltek a közvetlen erőszakesszközökkel harci cselekményeik során. Több ilyen épp Fehér Lajoshoz és az általa irányított akciógárdákhoz kötődött, köztük a legnagyobb visszhangot kiváltó a Döbrentei téren álló Gömbös-szobor felrobbantása volt 1944. október 6-án.³⁴ A kommunisták titkos fegyveres organizációjában részt vevő Padányi Mihály, Janikovszky Béla vagy a már szóba került Jamrich Mihály és testvére, József útja a II. világháború után – Fehér révén – a politikai rendőrséghez vezetett.³⁵ E társaság tagjai vagy akár a fentebb említett más erőszakalkalmazók bizonyos szempontból hasonlatosak az első világháború végén nagy tömegben leszerelt katonákhoz. Azokhoz, akik a gondolkodásukat átható, alapvető élményüket: a hatalom által legitimált erőszakot mint kézenfekvő problémamegoldási módszert hozták magukkal a frontról egy politikailag bizonytalan környezetbe³⁶ – így érkezhettek meg ők is különböző erőszak-ismereteikkel 1945 világába.

³¹ Gyarmati (szerk.): *Galgóczi Erzsébet interjúja*, 240.

³² Gyarmati (szerk.): *Galgóczi Erzsébet interjúja*, 228.

³³ „A vörös Hajdó csoportjában néhány, a bűnügyiektől átirányított pofozó, meg deklasszált intellektuek vallattak, a középkortól máig használatos eszközökkel, módszerrel. Hetényi, Bauer emberei mégis különböztek a Farkasok, Péter Gábor vallatóitól. Tenyeres pofonjaikkal, bikacsökjeikkel lefogottjaiktól minél több objektív adatot akartak kivenni: a még szabadon maradt társak nevét, címét, a technikát, a pénzforrást, a literatúra becsempészésének útját, az emigrációs vezetők szándékát. Akár a hentesek, konkrét munkát végeztek” – olvasható a mindkét rendszerben fogságba vetett Demény Pálnál. Demény: *Rabságaim*, 66. A téma történeti feldolgozása: Varga: *Ellenség a baloldalon*, 74–82.

³⁴ A Fehér irányította kommunista akciócsoportokról: Bartha: *Véres város*, 196–209.; Papp: *Fehér Lajos*, 79–88.

³⁵ Papp: *Fehér Lajos*, 97–98.; Müller: *Továbbélő? Hálózatok?*, 149–150.

³⁶ A problémakör a száz éves évforduló apropóján a történeti szakirodalomban nagy figyelmet kapott, amiből most csak két munkát kiragadva: Gerwarth–Horne: *Paramilitarizmus*, 13–15.; Ablonczy: *Ismeretlen Trianon*, 121–126.

Permanens háború

Az országban ekkor még harcok dúltak, de azokon a területeken, ahonnan a front elvonult, fokozatosan kiépült a szovjet katonai igazgatás. Emellett a Horthy-rendszerből „örökölt” rendőrség romjain megkezdődött nem is egy, hanem mindjárt több politikai rendészet megszervezése. Mint már jeleztem, kezdetben két kommunista vezetésű politikai nyomozószerv jött létre párhuzamosan: egyrészt Debrecenben Tömpe András, másrészt Budapesten Péter Gábor irányításával. De az akkori kaotikus helyzetet mi sem jelzi jobban, hogy még rajtuk kívül is a fővárosban számos a helyi szovjet megszálló hatóságok felhatalmazásával rendelkező vagy éppen anélkül működő „öncsinálta karhatalmi és nyomozótestület” alakult más pártok, nemzetiségek, volt ellenálló csoportok égisze alatt. Sőt katonai vonalon is megindult a szervezés, ami végül a szintén kommunista Pálffy György Katona Politikai Osztályával – az erőszakosságról szintén hamar elhíresült Katpollal – zárult le. Vidéken pedig több helyütt ún. kiskirályok váltak hírhedté, akik fegyvereseket maguk köré gyűjtve lényegében kontroll nélkül, önhatalmúlag intézték a vidék ügyeit. Nem beszélve arról, hogy a hazai *legitim vagy éppen illegitim erőszakalkalmazók*on túl a szovjet hadsereg elhárító szervei ugyancsak végeztek előállításokat, letartóztatásokat, kihallgatásokat. Erről az időszakról sokat elmond a politikai rendőrség egyik értekezletén felszólaló tiszt megállapítása: „...volt olyan város, ahol két politikai osztály működött, és egymást tartóztatták le annak tagjai.”³⁷

De kik voltak ők, kikből verbuválódott a politikai rendőrség(ek) állománya, és az miféle *személyes közeget* teremtett? Tömpe 1945 januárjában – mint olvashattuk – főként a tűzkeresztségen már átesett partizánokat, a nációkkal szembeni küzdelemben részt vett személyeket és politikailag megbízható katonaszökevényeket, illetve munkaszolgálatosokat gyűjtött maga köré. Miközben Budapesten Péter és fő toborzója, Fehér Lajos is hasonló társaságból merített: eleinte az illegálitásban és az ellenállásban edződött társaikat kapcsolták be a munkába.³⁸ A politikai rendőrség tagjai közé természetesen ezeken a példákön és kapcsolatrendszereken túl még számos más út vezethetett (a már ott dolgozók biztatása, pártok és szakszervezetek ajánlása, rendőri testületen belüli áthelyezések vagy egyszerűen csak az önként jelentkezés), és a belépést követően is újabb interszónális kötelékek alakultak ki: baráti közösségek, szakmai-bizalmi körök, klikkek. Külön figyelmet érdemelnek az állományon belüli családi-rokoni kötődések, amelyek szintén egyfajta megbízhatósági faktort jelenthettek a felvétel során, de létrejöhetnek azok a szolgálati évek alatt is. Hamar megjelentek a szervezet soraiban régi, illetve a Szovjetuniót megjárt szakemberek, mégsem véletlen, hogy az ismert vezetői garnitúra jelentős részénél a munkásmozgalmi múlt a kimutatható közös pont, azaz a többség politikai vonalon érkezett. Nem meglepő, hiszen a politikai rendőrség tevékenységét alapvetően politikai munkaként értelmezték.³⁹

Igaz, az egykori tanácsköztársasági veteránok több helyen is aktivizálódtak, azonban számuk főleg a központi szervezetben elenyésző lehetett, mivel az ekkor még nem túl széles társadalmi beágyazottsággal rendelkező MKP taktikai okokból nyíltan nem vállalhatta fel az ország lakossága előtt a rossz emlékéű proletárdiktatúrát és annak újbóli hangoztatóit. Révai József 1945. február 8-án egy pártsemináriumon részben a Szovjetunió nemzetközi politikai érdekeivel indokolta az elzárkózást, mondván, az 1919-es eszme felelevenítése provokációnak minősülne a szövetségesek, Anglia és az Egyesült Államok szemében.⁴⁰ Pár hónappal

³⁷ Müller: *Politikai rendőrség*, 10–13.

³⁸ Fehérnek a személyi állomány feltöltése terén végzett munkájáról: Papp: *Fehér Lajos*, 96–98.

³⁹ Bővebben: Müller: *Továbbélő? Hálózatok?*, i. m.

⁴⁰ Révai: *Miért harcol a Kommunista Párt*, 13–14.

később Rákosi a párt május 20–21-én tartott első országos értekezletén viszont már nyíltan és élesen kelt ki 1919-es elvtársaival szemben: fejükre olvasta, hogy erőszakosságukkal elretentetik a többi pártot. Az ekkor még a demokratikus erők összefogásának fontosságát hangsúlyozó pártvezér „hajlékony” politikát várt el a kommunistáktól, amivel összeegyeztethetetlen volt a baloldali „szektás” vonal merevsége.⁴¹

Rajtuk kívül is sokakban élt az új világ építésébe vetett hit, amelynek természetes része volt a háborús pusztítás okozóival szembeni gyűlölet, másokat a személyes bosszúvágy hajtott. A politikai rendőrség körüli diskurzusnak a mai napig meghatározó eleme a zsidóság szerepvállalása. Tény, hogy a szervezethez sok holokauszt-túlélő csatlakozott, ám számarányuk pontos megállapítására nem állnak rendelkezésre kimutatások. A zsidó származásúak – akikben ugyanúgy munkálhatott bármelyik fentebbi motiváció – jelenléte azonban már akkoriban a közbeszéd, sőt a politikai viták tárgyát képezte. Persze a küldetésstudattal rendelkezők vagy különböző okokból traumatizált személyek mellett voltak olyanok is, akiket egyszerűen a kezdetben csekély, de azért a semminél több állami fizetés vonzott. Az állomány jóval kisebb létszámú csoportját alkották azok, akik már a háború előtti rendőrségben is szolgáltak. Rájuk, a hivatás fortélyait ismerő szakemberekre szükség is volt kezdetben, az új politikai rendészeti osztályok nem zárkózhattak el teljesen a detektívgárdától, ám a „közigazgatás megtisztításával” párhuzamosan számuk folyamatosan csökkent.⁴²

Amennyiben kilépünk a politikai rendőrség „falai” közül, láthatjuk, hogy a lerombolt országban általánossá váltak az ellátási nehézségek (élelmiszer- és tüzelőanyag-hiány), ami fokozta a létbizonytalanságot, de maga az élet és a testi épség is nap mint nap veszélybe kerülhetett. A megszállt szovjet hadsereg – a legfrissebb kutatások szerint – mintegy 300 000 polgári lakost hurcolt el „malenkij robot”-ra Magyarországról. Budapesten leggyakrabban az elfoglalt háztömbökből, az óvóhelyekről vagy az utcáról szedték össze az embereket, majd gyalogmenetben terelték gyűjtőtáborokba, onnan pedig bevagonírozva szállították ki valamelyik GUPVI-lágerbe. Sokan már az utak során meghaltak, a táborok foglyaira pedig embertelen körülmények, nélkülözés, járványok, kényszermunka várt – a civil elhurcoltak körében mintegy 40%-ra tehető az elhunytak aránya. A deportálások részben etnikai szempontokat követtek (németek, a visszacsatolt területeken rajtuk kívül még a magyarok), ugyanakkor nemcsak a hadköteles korú férfiakra terjedtek ki, hanem a fiatalabb és idősebb generációkra, sőt jelentős számban nőkre is.⁴³ A lányok és asszonyok megpróbáltatásainak külön tragikus fejezete a szovjet katonák által elkövetett tömeges nemi erőszak, amelynek esetszáma a nemibetegségek, az abortuszok és a születések részleges, hiányos adataiból sem állapítható meg pontosan, nagyságrendjére a legjobb esetben is csak következtetni lehet: a becslések a több tízezer és a több százezer között mozognak.⁴⁴

A közrend és közbiztonság állapotáról a Budapesti Rendőrfőkapitányság havi jelentéseiből is képet kaphatunk. Az eddig még kevésbé kutatott, részben hiányos forrásanyag alapján hónapokkal az ostrom után, azaz 1945 októbere és 1946 novembere között az élet és testi épség elleni bűncselekmények száma nem mutatott folyamatosan csökkenő tendenciát, inkább egyfajta hullámmázzal jellemezhető: a rendelkezésre álló dokumentumok a legtöbb esetet 1945 novemberében (1216), míg a legkevesebbet 1946 augusztusában (258) rögzítették.

⁴¹ MNL OL M-KS 274. f. 1. cs. 3. ő. e. Rákosi Mátyás beszéde az MKP I. országos értekezletén. 1945. május 20–21. Egy konkrét példán szemlélítve: Müller: *A politikai rendőrség*, 123–126. A Tanácsköztársaság 1945 utáni emlékének kérdésköréről: Apor: *Az elképzelt köztársaság*, 30–31.

⁴² Müller: *Politikai rendőrség*, 198–200.

⁴³ Bognár: *Történeti háttér*, 165., 178–210., 216., 234.

⁴⁴ Pető: *Elmondani az elmondhatatlant*, 99–124.

A statisztikák szerint a gyilkosságok száma az összes erőszakos bűncselekmény viszonylatában ugyan alacsonynak volt tekinthető, de még így is jóval többen veszítették életüket így, mint a háború előtt. Sokatmondó e tekintetben az egyik jelentés szöveges részlete: „A gyilkosságok miatt lefolytatott nyomozások száma 17, melyek közül 9-et követett el a tettes közterületen. Változatlanul sajnálatos és magas szám azonban egybevetve a súlyos gazdasági helyzettel, a háború okozta morálsüllyedéssel és a többi európai világvárosok [sic!] gyilkossági havi arányszámával, azoknál semmivel sem rosszabb, és különösebb jelentőséget közbiztonsági szempontból nem tulajdoníthatunk neki. A havi 17 gyilkosság Budapest békebeli arányszámát 100%-[k]al haladja meg. Ezen 100%-os emelkedés az erkölcsi felfogás háború okozta meglazulásával és a nyomorral, bármennyire sajnálatos is, de indokolt.”⁴⁵ Magyarán a korabeli rendőri értékelés is a háború következményeként előálló szociális és morális-erkölcsi okokkal magyarázta az erőszakos bűnelkövetéseket – még a harcok befejeződése után egy évvel is.

Hadműveleti terepen

Gyakorta felvetődik, hogy mikortól is vált általánossá a politikai rendőrségen a fizikai erőszak alkalmazása. A történeti emlékezetben szokás a brutalitás kiteljesedését Péter Gábor szervezetének 1948-tól datálható egyre nagyobb ütemű infrastrukturális fejlődéséhez és létszámemelkedéséhez, valamint a Rajk-perhez kötni. Induljunk ki tehát ebből.

Az tény, hogy a saját karhatalom felállításával, számos hatósági funkció és a határőrség bekebelezésével, a táborok és börtönök irányításának átvételével *megsokszorozódtak az erőszak lehetséges terei/helyszínei*.⁴⁶ Nem beszélve az ügyek esetszámának növekedéséről és szövevényesebbé válásáról. A dömpingszerű kihallgatások és a monstre-perек előkészítése során a test és a lélek meggyötrésére alkalmazott *fizikai és pszichikai erőszak módzatai igen széles skálán mozogtak*, és azokban beosztástól, szakterülettől függetlenül az állomány számos tagja érintett lehetett.⁴⁷ Így „járt” az operatív technikai részleget irányító Farkas Vladimir is, aki 1949-től több nagyobb horderejű ügy vizsgálatában vett részt. 1990-ben elsőként (és máig egyedülként) állt elő az ÁVH-s emlékeit felelevenítő kötetével, amelyben egy helyen a hazai elhárítás erősítésére Moszkvából érkezett Szücs Ernő szavait tolmácsolja a Rajk és társai kegyetlen megverésének indokairól: „Azt mondta, hogy a politikai bűncselekményekben az ellenség nemigen szolgáltat bizonyítékokat. Ha az ellenség a leleplezés után nem törik meg, hanem folytatja ellenünk a harcot és ezzel megakadályozza saját és cinkostársai tevékenységének feltárását, nem áll más eszköz rendelkezésünkre, mint a legkíméletlenebb verés. Azzal folytatta, hogy mi most a két világrendszer közötti kiéleződött osztályharc titkos háborújának frontvonalában harcolunk. Ilyenkor alkalmazkodni kell a tényleges helyzethez. Most támadásban vagyunk, de sürget bennünket az idő, mert felelősséggel tartozunk azért, hogy a leggyorsabban megakadályozzuk a pártba behatolt ellenség aknamunkáját. Ahogy a háborúban a támadó hadsereg bombázással és tüzérségi ösztűzzel készíti elő csapatai előnyomulását, úgy a mi esetünkben a kíméletlen fizikai erőszak is ugyanazt a funkciót tölti be, mint nyílt háborúban a légierő és a tüzérség.”⁴⁸ Az persze a sors tragikus fintora, hogy az eligazítást tartó tiszt egy évvel később maga is e „katonai” stratégia áldozata lett:

⁴⁵ BFL VI. 12. a. 5. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának jelentése az 1946. áprilisi munkájáról, dátum nélkül. A további 1945–1946-os jelentéseket lásd uo.

⁴⁶ A börtönökben és táborokban alkalmazott erőszokról: Müller: *Erőszakszámadás*, i. m.

⁴⁷ A vizsgálati erőszokról: Müller: *Az államvédelem testközelben*, 310–313.

⁴⁸ Farkas: *Nincs mentség*, 202.

kémkedés gyanújával őt és testvérét letartóztatták, és a kihallgatásuk alatt mindkettőjüket halálra verték – a velük kapcsolatos vizsgálatot pedig Farkas Vladimir vezette.⁴⁹

A státusnövekedés (a szervezet 1950 és 1953 között lényegében egy államvédelmi „minisztériumnak” tekinthető), a látványos militarizálódás (1953-ban a 36 000 fős állományából 30 000-en fegyveres csapatszolgálatot láttak el) és a feladatok (célterületek) számbeli növekedése következtében az Államvédelmi Hatóság az ellenséggel szembeni küzdelemre már a kihallgató szobák falain kívül is *szisztematikusan eltervezett bevetésként* tekintett.⁵⁰ Jól példázza ezt a déli határőrzet hivatalos bevezetése előtt egy héttel az érintett terület politikai megtisztítására vonatkozó parancs szóhasználat: „1950. június hó 22-éről 23-ra virradó éjjelen az ÁVH szervei hadműveleteket hajtanak végre a határkerületnek az ellenséges elemektől való megtisztítása céljából. E hadműveletek tartalma alatt feltétlenül szükséges a legszorosabb együttműködés megteremtése a Határőrség és a Belső Karhatalom csapatai között.”⁵¹

A nehézséget viszont az okozta, hogy az államvédelmi csapatokba nagy számban besorozott újoncok életkorukból adódóan nem hoztak magukkal olyan harci szellemet, mint a permanens háborúban edződött idősebb társaik – *azt beléjük kellett nevelni*. Ezért képzésük is minél direkter világnevezeti irányadásokat kívánt meg. Kajli József 1948 végén az államvédelmi őrszemélyzet első tanfolyamának zárójelentésében leszögezte, „hogy a Demokratikus ismeretek című tankönyv a világnevezeti és történelmi oktatás követelményeinek nem felel meg, kiegészítésre és helyenként átdolgozásra szorul [...] nem volt elégséges ahhoz, hogy belőle a bajtársakat [a] teljes marxista életszemlélet szem előtt tartásával oktathassuk.”⁵² Több mint két évvel később is azt állapította meg a Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, hogy az ÁVH kék és zöld parolis legényeinek „nevelésében még mindig nem érvényesül eléggé a harcos, kommunista szellem, pedig az ellenség csapatainkon belül tevékenyen dolgozik”, dacára annak, hogy a tisztek és a tiszthelyettesek körében a párttagok és -tagjelöltek száma 96% volt.⁵³ A problémákat a politikai rendőrségen belül felállított politikai nevelő szervezeteknek kellett orvosolni, amelyek feladatairól a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) legfelsőbb fórumán döntöttek: „A személyi állományt [...] magasfokú éberségre nevelik és arra, hogy izzóan gyűlölje és leplezze le az ellenséget, s lankadatlanul harcoljon ellene” – adták ki az ukázt az egyik 1953-as határozatban.⁵⁴

Rákosi víziójában az 1950-es évek elejére egy elitalkulat képe körvonalazódott, amit az MDP egyik titkársági ülésén meg is osztott párttársaival: „Legnagyobb követelmény a Belső Karhatalommal szemben. Két éven belül annak komoly belső haderőnek kell lennie, amely

⁴⁹ A Szücs-ügyről: Farkas: *Nincs mentség*, 307–328.; Huszár: *A pokol malmai*, i. m.

⁵⁰ Az államvédelem 1948 utáni szervezeti változásairól: Müller: *Politikai rendőrség*, 31–70.

⁵¹ MNL OL XIX-B-1-az, 752.013/1950. Az ÁVH Határőrség parancsnokának 02. sz. hadművelleti parancsa a Határőrség és a Belső Karhatalom számára, 1950. június 21. Köszönöm Orgoványi Istvánnak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

⁵² MNL OL XIX-B-1-r 91. d. 96. t. A BM ÁVH Rendőri Őrség parancsnokának zárójelentése a belügyminiszternek a BM ÁVH Rendőri Őrségének Parancsnokságánál befejezett I. fokú Tanosztály működéséről, 1948. december 27.

⁵³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 133. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1951. március 8-i üléséről (benne: Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről, 1951. február 15.).

⁵⁴ MNL OL XIX-B-1-az 00268/Pol/K. A Belügyminisztérium Határőrség és Belső Karhatalom politikai szerveinek feladatai, benne H/66/1953. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a Belügyminisztérium Határőrség és Belső Karhatalom politikai szerveinek felépítésére és feladataira, 1953. december 21. Vö. a recski táborőrség körleteiben olvasható felirattal: „Ne csak őrizd, hanem gyűlöld is a rabot.” Bank: *Recsk*, 257.

nemcsak a belső politikai ellenség ellen, hanem esetleg légi deszantok ellen is megállja a helyét. A Belső Karhatalomnál lévő harcosoknak nagyszerű katonáknak kell lenni, és az általános katonákat meg kell haladniuk.” A legnagyobb probléma azonban az volt, hogy a főtitkár kegyeltjei mindenekelőtt fegyelmetlenségben és az erőszakoskodásban „haladták meg” honvéd fegyvertársaikat. A Politikai Osztály beszámolója szerint egyetlen év alatt a Határőrségnél 210, a BKH-nál 122 rendkívül esemény történt, amelyekből 39 halállal végződött, és mindkét szervezetnél gyakoriak voltak a lerészegedések és a verekedések a helyi lakossággal.⁵⁵ A felkészületlenség, az alkalmatlanság vagy éppen gyakori fegyelmetlenségek⁵⁶ mind-mind olyan tényezők, amelyek a testülettől elvárt erőszakalkalmazás hatásfokát csorbították, viszont negatív társadalmi megítélésüket még inkább felerősítették.

Ugyanakkor az 1948/1949 utáni látványos intézményi fejlődésből, hatalmi súlynövekedésből, az azzal párhuzamosan militarizálódott hivatalos („hatósági”) beszédből nem következik, hogy a kommunista párt befolyása alatt álló szervezet korábban ne élt volna az erőszak különböző módzataival. Épp ellenkezőleg. A durva fellépések, bántalmazások tértől és időtől függetlenül a politikai rendőrség eszközei közé tartoztak, ami alól az indulás évei sem jelentettek kivételt, és megtörténhettek az Andrássy út 60.-ban éppúgy, mint a csurgói járásban. Az önkényes letartóztatásokat és testi fenyegetéseket gyakorolta tették szóvá az országgyűlésben. A Független Kisgazdapárt képviselőinek padsoraiból csak úgy záporoztak a kérdések az éppen aktuális kommunista miniszter – Nagy Imre, majd Rajk László – felé.⁵⁷

Írásomban olyan személyes mozgatórugókra és kontextuális jellemzőkre próbáltam rávilágítani, amelyek mások mellett szerepet játszottak/játszhattak a posztháborús periódus erőszak történetében. Ilyen céllal vizsgáltam a politikai rendőrség egyes vezetőinek ego-dokumentumait. Az emlékezők ezekben a szövegekben alapvetően a küzdelem folyamatossága mentén beszélték el saját történelmüket, s így magukra mint harcosra tekintettek nemcsak 1945 előtt, hanem azután is. Voltak, akik számot adtak az elszenvedett vagy alkalmazott közvetlen erőszakra, amely jelentősen befolyásolhatta aktuális szerepfelfogásukat. Miként annak hátterében szintén meghúzódhattak ideológiai és szocializációs tényezők: a hatalom megszerzésének és megtartásának – akárcsak szlogenszerűen beidegződött – elméleti alapvetései, fogódzói, illetve a mozgalmából magukkal hozott szervezeti tapasztalat, a hierarchi-

⁵⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 133. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1951. november 14-i üléséről (benne: Jelentés a Titkárságnak az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom Politikai Osztályának munkájáról, 1951. november 14.). Egy évvel korábban a „testületi sovinizmus” egyértelmű jelei közé sorolták a túlkapaszkodásokat, önkényeskedéseket és más fegyveres testületek lebecsülését. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 97. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1950. április 26-i üléséről (benne: Jelentés az ÁVH Határőrségi és Karhatalmi Politikai Osztályának munkájáról, 1950. április 6.).

⁵⁶ Bővebben: Boreczky: *Fegyelmi ügyek*, i. m.; Müller: *Politikai rendőrség*, 211–212.

⁵⁷ Müller: *Politikai rendőrség*, 21–22. Lásd Veér Imre beadványa a Nemzetgyűlés elnökéhez a budapesti politikai rendőrség túlkapaszkodásaira vonatkozó interpellációja tárgyában, 1946. január 30. Közlötte: Krahulcsán–Müller (szerk.): *Dokumentumok*, 237–237. Futó Dezső interpellációi Nagy Imréhez a szentesi rendőrségről és a Bihar vármegyei politikai rendőrségről, 1946. február 9., 12. Közlötte: Uo. 244–245. Szintén Futó Dezső Rajk Lászlóhoz a vidéki politikai rendőrség túlkapaszkodásairól, 1946. május 22. Közlötte: Uo. 318–319. Hompolá Mihály interpellációja Rajk Lászlóhoz a barcsi járási politikai rendőrség által elkövetett bűncselekményekről, 1946. május 22. Közlötte: Uo. 319–320. Jónás József interpellációja Rajk Lászlóhoz a Csurgó járás politikai rendőrsége által elkövetett visszaélésekről, 1946. július 3. Közlötte: Uo. 322–323. Szőnyi Imre interpellációja Rajk Lászlóhoz a makói rendőrségről, 1946. július 23. Közlötte: Uo. 323–324. Miskolczi István interpellációja Rajk Lászlóhoz az egri politikai rendőrségről, 1946. augusztus 23. Közlötte: Uo. 339. Milassin Kornél interpellációja Rajk Lászlóhoz a tiszafüredi politikai rendőrség törvénytelenégeiről, 1946. augusztus 23. Közlötte: Uo. 340.

kus döntéshozatali rendszer feltétlen elfogadása. Ugyanakkor az erőszakhoz való viszonyuk lehetséges értelmezési kerete a front elvonulása utáni időszak egyszerre kaotikus és brutalizálódott világa, valamint működésük szűkebb, politikai szempontok alapján válogatott, nem ritkán múltbéli sérelmekkel terhelt perszonális tere. Továbbá kérdéseket vet fel az erőszak időbeli dinamikája is, ez esetben pedig nem elhanyagolható szempont az államvédelem strukturális átalakulásának és az ellenségkép változásának folyamata.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

119. Fenyvesi Mihály (Jamrich Mihály)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/2. Farkas Mihály és társai

Budapest Főváros Kormányhivatala Állampolgársági és Anyakönyvi Főosztály Névváltoztatási és Anyakönyvi Osztály

3038/1945. Eisenberger Béni névváltoztatási ügye

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VI. 12. a. 5. Budapesti Rendőr-főkapitányság Hivatalának iratai. Munkatervek, munkabeszámolók

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 274. f. Magyar Kommunista Párt iratai, 1938–1948

1. cs. Kongresszusok, országos értekezletek, 1945–1948

M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja Központi Szervei, 1946–1958

54. cs. Központi Vezetőség Titkárságának iratai, 1948–1956

K-149 651. f. Belügyminisztérium rezervált iratok

4. cs. A Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentései, 1925–1942

13. cs. A Magyar Királyi Állami Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Nyomozó Főcsoportjának összefoglalói a kommunista mozgalmakról (Vörös Könyvek), 1927–1934

XIX-B-1-az Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye, 1945–1990

XIX-B-1-r Belügyminisztérium Elnöki Főosztály, 1945–1950

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

867. f. Visszaemlékezések

t-101. Tömpe András

Nyomtatott források

Demény Pál: *Rabságaim*. Első kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989.

Engels, Friedrich: *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt („Anti-Dühring”).*

Moszkva: Idegennyelvűi Irodalmi Kiadó, 1947.

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest: Interart Stúdió, 1990.

Fehér Lajos: *Így történt*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979.

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1.*

A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2009.

Lenin: *Állam és forradalom. A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1977.

- Marosán György: *Nincs visszaút. Emlékeim az 1948–1956-os évekből*. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékszoport, 1988.
- Marx Károly: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. 1. A tőke termelési folyamata*. Budapest: Szikra Könyvkiadó, 1955.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich: *A Kommunista Párt kiáltványa*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1971.
- Révai József: *Miért harcol a Kommunista Párt a független, szabad, demokratikus Magyarorszáért. 1945. február 8.* (MKP szeminárium 1. füzet.) Budapest: MKP KV Propaganda Osztálya, 1945.
- Sztálin: *A leninizmus alapjai*. Budapest: Szikra Könyvkiadó, 1948.

Szakirodalom

- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.
- Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Baczoni Gábor: *Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Budapest: Történeti Hivatal, 2002. 79–110.
- Bank Barbara: *Recsk. A magyar internálótáborok története 1945–1953*. [Budapest:] Szépművészet Könyvek, 2007.
- Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2021.
- Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015.
- Bognár Zsolt: *Történeti háttér*. In: Bank Barbara – Bognár Zsolt – Tóth Gábor (szerk.): *Magyarok szovjet fogságban. Történeti szöveggyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2016. 163–234.
- Boreczky Beatrix: *Fegyelmi ügyek az Államvédelmi Hatóságnál*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001*. Budapest: Történeti Hivatal, 2002. 215–232.
- Borsányi György – Kende János: *Magyarországi munkásmozgalom 1867–1980*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1982.
- Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. (Magyar vidék a 20. században 1.) Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.
- Gerhardt, Uta: *Soziologie der Stunde Null. Zur Gesellschaftskonzeption des amerikanischen Besatzungsregimes in Deutschland 1944–1945/1946*. Frankfurt am Main: Schurkamp Taschenbuch Verlag, 2005.
- Gerwarth, Robert – Horne, John: *Paramilitarizmus Európában az első világháború után*. In: Gerwarth, Robert – Horne, John (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erők Európában az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2018. 13–32.
- Gough, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest: JLX Kiadó, 2006.
- Gulyás Martin – Vincze Gábor: *„Minden felszerelés orosz tulajdon”. Tanulmányok, források az 1944–1945-ös hatalomváltás Csongrád vármegyei történetéhez*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023.
- Gyáni Gábor: *A látható és láthatatlan erők*. In: Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékeztető és történelem*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2010. 279–293.
- Gyarmati György (szerk.): *Galgóczi Erzsébet interjúja Péter Gáborral*. Múltunk, 47. évf. (2002) 2. sz. 223–248.
- Gyarmati György: *Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzában*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Budapest: Történeti Hivatal, 2002. 25–78.
- Habe, Hans: *Im Jahre Null. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Presse*. München: Verlag Kurt Desch, 1966.
- Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás. Magyarország 1945*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.

- Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai.* Budapest: Corvina Kiadó, 2009.
- Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956.* 1. kötet. Budapest: Szabad Tér Kiadó – Kosuth Kiadó, 2001.
- Káli Csaba: *Zala megye szovjetizálása 1945–1950.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021.
- K. Horváth Zolt: „Emlékező” én-történelmek: az önéletrajz, mint társas fikció a totalitarizmus éveiben. In: Dobrossy István et al. (szerk.): *Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. (Rendi társadalom – polgári társadalom 12.) Miskolc: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2003. 414–424.
- Kiss József (szerk.): „A párt foglya voltam”. *Demény Pál élete.* Budapest: Medvetánc, 1988.
- L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.
- Lukacs, John: *1945: a nulla év.* Budapest: Európa Könyvkiadó, 1996.
- Müller Rolf: *Az államvédelem testközelben. Az erőszak helye és módszerei a politikai rendőrségen, 1945–1956.* Kommentár, 9. évf. (2014) 5–6. sz. 101–113.
- Müller Rolf: *Az államvédelem testközelben. Az erőszak helye és módszerei a politikai rendőrségen 1945–1956.* In: Gyimesi Emese – Lénárt András – Takács Erzsébet (szerk.): *A test a társadalomban.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2013. évi, sümegi konferenciájának kötete. (Rendi társadalom – polgári társadalom 27.) Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 307–317. (A Kommentárban megjelent írás rövidített változata.)
- Müller Rolf: *Az ember, aki egyébként ott sem volt. Péter Gábor vallomása, 1990. január 23.* In: Haász Réka – Katona Klára – Sz. Nagy Gábor – Ring Orsolya (szerk.): *Egy élet emléke – egy emlék élete.* Tanulmányok Simon István emlékére. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2021. 289–298.
- Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.
- Müller Rolf: *Erőszakszámadás. Fenyítés és halál az ÁVH-jelentésekben, 1952.* Betekintő 11. évf. (2017) 4. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2017_4_muller.pdf (Utolsó letöltés: 2025. február 6.)
- Müller Rolf: *Az erőszak térfoglalása. A politikai rendőrség fővárosi terjeszkedése, 1945–1956.* Betekintő 18. évf. (2024) 3. sz. 7–39. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2024_03_muller_jav.pdf (Utolsó letöltés: 2025. február 6.)
- Müller Rolf: *Hosszú út Pócspetribe. Péter Gábor vallomása, 1989. június 14.* In: Bank Barbara – Kovács Bálint – Medgyesy S. Norbert (szerk.): *A Kaukázustól a Lajtáig. Apokaliptika, identitás, történelem és művelődés Közép- és Kelet-Európában.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2023. 550–568.
- Müller Rolf: *Kulákverők – Államvédelmi erőszak a falvakban, 1949.* ArchivNet, 18. évf. (2018) 2. sz. <http://archivnet.hu/kulakverok-allamvedelmi-eroszak-a-falvakban-1949> (Utolsó letöltés: 2025. február 25.)
- Müller Rolf: *Péter és a Farkas. Az elítélt ÁVH-vezér „íratása” 1956 közepén.* In: Gecsényi Lajos (szerk.): *Megismerni a megismerhetetlent. Tanulmányok Baráth Magdolna tiszteletére.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2024. 501–511.
- Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest: Jaffa Kiadó, 2012.
- Müller Rolf: *Továbbélő? Hálózatok? Múltbéli kapcsolatok a politikai rendőrségen.* In: Ballabás Dániel – Pap József (szerk.): *Hálózatok és kapcsolatok.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi, székesfehérvári konferenciájának tanulmánykötete. Szeged – Székesfehérvár – Eger: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Városi Levéltár és Kutatóintézet – Líceum Kiadó, 2023. 143–156.
- Müller Rolf: *Ünnepel az ÁVH. Születéstől a halálig.* In: Szekér Nóra – Nagymihály Zoltán (szerk.): *Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékezetpolitika valóságából.* Lakitelek: Antológia Kiadó, 2015. 77–93.
- Ö. Kovács József: *Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában.* In: Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Salgótarján – Budapest: Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, 2008. 331–351.

- Papp István: *Fehér Lajos. Egy kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, 2017.
- Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- Rainer M. János: *Felügyelet és mozgástér – a szovjet típusú rendszerekben. Bevezetés*. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011. 9–24.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*. Budapest: Genius Gold Rt., 1997.
- Szabó Ágnes: *A magyar kommunista párt az illegalitás szorításában*. In: Sánta Ilona (szerk.): *Egy le-tűnt korszakról 1919–1945*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987. 144–162.
- Tomka Béla: *Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú trendek*. Aetas, 33. évf. (2018) 3. sz. 170–185.
- Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2015.